

Το κόστος της «καταγωγής»

Καλλιόπη Παυλή*

Οι εκλογές που διεξήχθησαν την 1η Νοεμβρίου 1920 (π.ή.), κυρίως ανάμεσα στο κυβερνών Κόμμα των Φιλελευθέρων και της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης, κάλεσαν τον ψηφοφόρο να επιλέξει υπό το βλέμμα ενός πολέμου που είχε εξουθενώσει την ελληνική κοινωνία. Το μάλλον απρόσμενο αποτέλεσμα της καταψήφισης του Βενιζέλου μετά και τους λαμπρούς εορτασμούς της 14ης Σεπτεμβρίου 1920 (π.ή.) στο Παναθηναϊκό στάδιο για την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, μαρτυρούσε πως η πολιτική και οικονομική ελίτ δεν αφουγκραζόταν τη δυσαρέσκεια ενός λαού για τους πολέμους που συνεχίζονταν από το 1912 έχοντας χλομιάσει το όραμα μιας Μεγάλης Ελλάδας. Το ανθρώπινο δυναμικό αποσπούνταν από τη μόρφωση και την παραγωγή στερώντας τη χώρα από τον εκμοντερνισμό, τα εσωτερικά δάνεια απορροφούνταν από τη Μεγάλη Ιδέα σε ποσοστό 95,21% —για παραγωγικούς σκοπούς πήγαινε μόνο το 0,82%—¹, σημειώνονταν περικοπές στα ημερομίσθια, κατακόρυφη άνοδος των τιμών και επαχθής φορολόγηση των λαϊκών στρωμάτων που σήκωναν το βάρος του πολέμου².

Το έκρυθμο κλίμα που για τους παραπάνω λόγους είχε δημιουργηθεί επιδεινώθηκε όταν αθετήθηκαν οι προεκλογικές υποσχέσεις της νέας κυβέρνησης για τερματισμό του πολέμου αφού, παρά το σύνθημα «Οίκαδε» και τους χάρτες της «Νέας Μεγάλης Ελλάδος» που έσκιζαν από το εκλογικό μπαλκόνι τους οι αντιβενιζελικοί υποψήφιοι, διατάχθηκε προέλαση στην Αγκυρα. Η απόφαση δυναμίτισε τις απεργίες που τώρα επενδύονταν και με έντονα αντιπολεμικά συνθήματα και οδήγησε τους στρατιώτες της ενδοχώρας σε φυγόκεντρες τάσεις, διαμαρτυρόμενοι, όπως μαρτυρούν τα ημερολόγιά τους, για την πορεία τους στο άγνωστο και τις συνθήκες υποσιτισμού³. Στην προσπάθειά της η κυβέρνηση να αντιμετωπίσει την κοινωνική κρίση, πέρα από τις απηνείς διώξεις στους διαδηλωτές —σφοδρές και πρωτοφανείς σε αγριότητα όπως μας μεταφέρει ο Κορδάτος για την εποχή Γούναρη⁴—, προσφεύγει στην εγνωσμένη αξία της αρχαιολογίας: παρότι η Ελλάδα κατείχε τη Σμύρνη και τις όμορες περιοχές από το 1919 και από το ίδιο φθινόπωρο είχε οργανωθεί το Αρχαιολογικό τμήμα της Αρμοστείας, μόλις το 1921 διατάσσονται ανασκαφές στην Μικρά Ασία⁵. Τα πορίσματα που θα προέκυπταν από τα μνημεία, τα άρρηκτα δεμένα με τα βιώματα και την εκπαίδευση των Ελλήνων, θα «δικαιολογούσαν» την απόφαση της προώθησης των ελληνικών στρατευμάτων σ' έναν τόπο δίχως ελληνικό στοιχείο αλλά με άφθονες «πατρογονικές» αρχαιότητες. Επιστολές αξιωματικών προς την Αρμοστεία έγραφαν γι' αυτές, τις οποίες εντόπιζαν οδεύοντας στο εσωτερικό της χώρας⁶ ενσωματωμένες σε κρήνες οικισμών, σε αυλές και τοίχους σπιτιών, σε γεφύρια και νεκροταφεία, αρχαιότητες που καταδεικνυαν πως ο τόπος είχε «ελληνοποιηθεί» από τη νικηφόρα προέλαση του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του οποίου οι στρατιές είχαν αφήσει *γνήσιους* απογόνους, Έλληνες, ασύγκριτους από *«απόψεως ιθαγένειας και πολιτισμού»* σε σχέση με τους *«επήλυδες*

* Καλλιόπη Παυλή, Δρ. Ιστορίας redionia@hotmail.com Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας. Επιστημονική Συνεργάτης του Κέντρου Έρευνας Νεότερης Ιστορίας (Κ.Ε.Ν.Ι.) του Παντείου Παν/μίου. Στο παρόν κείμενο, «Το κόστος της “καταγωγής”», αλιεύονται στοιχεία από τη μονογραφία της, «Εις το Όνομα του Πολιτισμού: Η ιδεολογία των ανασκαφών στη Μικρά Ασία κατά την μικρασιατικήν κατοχήν υπό της Ελλάδος (1919-1922)» (Ισνάφι, Ιωάννινα 2014).

¹ Γεωργίου 1945, 32.

² Βλ. Αγραντώνη 2003, 116-117 & Μητροφάνης 2003, 124-127.

³ Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού 1960, 3-4

⁴ Κορδάτος 1921/24, 2009, 30.

⁵ Με απόφαση του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης σε συνεργασία με την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

⁶ Κουρουνιώτης 1924, 4.

Τούρκους»⁷. Κι αφού αυτές ήταν ικανές να διατρανώσουν το ιστορικό επιχείρημα, αυτό που πανηγυρικά αποσυνέδε τις εδαφικές διεκδικήσεις από την τρέχουσα πραγματικότητα των ατόμων και των κοινοτήτων τους, κρίθηκε απαραίτητη η έρευνα «*προς διάσωσιν και περισυλλογήν των οπουδήποτε της Μικρασιατικής χώρας εν υπαίθρω κατεσπαρμένων κινητών αρχαίων [...] προς εκτέλεσιν ανασκαφών χάριν μελέτης των αρχαίων Ελληνικών πόλεων της Ασίας*»⁸.

Η αυθεντία της αρχαιολογίας θα υποβοηθούσε και στη μετατροπή του Ελληνικού Βασιλείου σε υπολογίσιμο συνομιλητή της διεθνούς οικονομικής σκηνης σε μια εποχή που η νέα κυβέρνηση αντιμετώπιζε και διπλωματική κρίση. «Δυσαρεστημένοι» οι Σύμμαχοι από την επάνοδο του γερμανόφιλου βασιλιά και ανήσυχοι για τα μεγαλόπνοα οράματα των «Κωνσταντικών» να βαδίσουν στην Κωνσταντινούπολη⁹ είχαν αποσύρει την υποστήριξή τους —ουσιαστικά είχε ολοκληρωθεί η παράταση χρόνου που χρειάζονταν ωστόσο διευθετήσουν μεταξύ τους το «Ανατολικό Ζήτημα»— και ζητούσαν νέα απογραφή των κατοίκων του σαντζακιού Σμύρνης από διεθνή εξεταστική επιτροπή. Ο επικείμενος στόχος της αναθεώρησης της συνθήκης των Σεβρών είχε θορυβήσει τους έλληνες βουλευτές. Στην κρίσιμη συνεδρίαση της Βουλής του Φεβρουαρίου του 1921 απέρριψαν το αίτημα της απογραφής επισημαίνοντας πως η Ιστορία υπογράμμιζε το ανιστορικό του αιτήματος: κριτήριο της ελληνικότητας της Μικράς Ασίας δεν ήταν ο υπέρτερος αριθμός των «*επήλυδων κατακτητών*» αλλά οι ελληνικές αρχαιοτήτες της, που υποδείκνυαν τους «*προαιωνίους αυτόχθονας κατοίκους των εδαφών τούτων*». Ας έστελναν λοιπόν οι Σύμμαχοι αρχαιολόγους για να διαπιστώσουν το *συλλήβδην* ελληνικό παρελθόν της Ανατολής: τα «*μνημεία της Ελληνικής Τέχνης*» και «*οι τίτλοι οι ιστορικοί*» αρκούσαν για να υπερκεράσουν κάθε εθνολογική στατιστική, τον ενδεχομένως υπέρτερο αριθμό των «*επήλυδων κατακτητών*»¹⁰.

Η ιδεολογία της «ευγενούς καταγωγής» των Ελλήνων στην οποία προσέφευγε η κυβέρνηση μεταφερόταν στο εσωτερικό της χώρας και στο μέτωπο σε μια προσπάθεια να συντηρείται στο λαό και στους οπλίτες η ψευδαίσθηση μιας αταξικής κοινωνίας που σύσσωμη οραματιζόταν την «αποκατάσταση» του έθνους στις αρχαίες κοιτίδες του και σύσσωμη θα θυσιαζόταν γι' αυτό. Γιατί τα μνημεία «ιεροποιούσαν» και τους θανάτους: «*ναρκωμένα κάτω εις την γην*» αναζωογονούνταν με «*το χυθέν αίμα*» των στρατιωτών και έρχονταν «*υπέρ την επιφάνεια*», σεπτές προγονικές δημιουργίες αντάξιες μιας Ελλάδας που και πάλι θα εξικνούταν πέρα από τον Σαγγάριο. Στρατιώτες και αξιωματικοί περιέγραφαν τα ανάκτορα, τα αγάλματα, τις λάρνακες, τις ενεπίγραφες κρήνες και τα αρχαία θέατρα της ενδοχώρας, όλα αποδείξεις της παλαιόθεν γεωγραφικής διεύρυνσης του έθνους, συνεπώς ήταν «δίκαιο» το αίτημα της «εθνικής αποκατάστασης» από «*[εμάς] τους απογόνους του Σωκράτους και Φειδίου, του Περικλέους και Κίμωνος, του Μιλτιάδου και Θεμιστοκλέους και τέλος του μεγάλου Αλεξάνδρου*». Και έπρεπε να διεξαχθεί «*το δυνατόν τάχειστα ανασκαφήν*» ως καθήκον «*απαράβατον προς το εθνικόν συμφέρον [...] ίνα εξ αυτών διαπιστευθή εις τους ισχυρούς της γης της σήμερον η γνησιότης της Ελληνικής ταύτης γης [...] [οι Ευρωπαίοι] προ τοιούτων αποδείξεων [...] θα παραδεχθώσιν οριστικώς ότι η γη αυτή αενάως υπήρξεν ελληνική και δέον να παραμείνει τοιαύτην*»¹¹.

Η επίκληση σε μια αρχαιολογία που, υπακούοντας στις πολιτικές κατευθύνσεις, μετουσιωνόταν σε μεγαλοϊδεατική αρχαιολογία, εδραζόταν στην κυρίαρχη αρχαιολογική ερμηνευτική προσέγγιση του πρώιμου 20ού αιώνα, την *πολιτισμική-ιστορική*, διάδοχο θεώρηση της *πολιτισμικής-εξελικτικής* που είχε δημιουργηθεί τις παραμονές των αστικών επαναστάσεων. Σύμφωνα με αυτή τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν περιορίζονταν πια μόνο

⁷ Στο Κωστόπουλος 2007, 278.

⁸ Κουρουγιώτης 1924, 1.

⁹ «Talk of Greek March on Constantinople; British Foreign Office Has Already Acted to Blast Aspirations of Constantinists», *The NY Times* 27.7.1921.

¹⁰ Συνεδρίαση Βουλής Φεβρουαρίου 1921 (στο Κωστόπουλος 2007, 275-8).

¹¹ Περί αρχαιοτήτων της πόλεως Γκεντίζ, 1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

στην ανάδειξη της ιστορικότητας του έθνους. Επηρεασμένη από τα απόνερα της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης του ύστερου 19ου αιώνα και τις θεωρίες της εγκληματολογίας και της ευγονικής που στήριζαν «επιστημονικά» την αποικιοκρατία, διατεινόταν πως τα τεχνοτροπικά όμοια τέχνηρα συνιστούσαν τον αρχαιολογικό πολιτισμό μιας συγκεκριμένης ευφυΐας ομάδας ή «φυλής» με σχέση αιματοσυγγενική και αμετάλλακτα στους αιώνες βιολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τα οποία ορίζονταν ως *εθνικά*. Η κατανομή των τεχνέργων προσδιόριζε και την αρχαία επικράτεια του *εθνικού* κράτους, και υπό αυτή την προσέγγιση εντεταλμένοι αρχαιολόγοι επιδίδονταν στην επιλεκτική αναζήτηση αρχαιοτήτων που θα τεκμηριώναν τα ιστορικά —συνεπώς απαραίτητα στους αιώνες— γεωγραφικά-κυριαρχικά δικαιώματά του, νομιμοποιώντας αλυτρωτικές διεκδικήσεις στα «πατρογονικά» εδάφη που τώρα «σφετερίζονταν» ξένοι λαοί.

Επρόκειτο για ένα γενικότερο φαινόμενο στην αποικιοκρατική Ευρώπη του πρώιμου 20ού αιώνα. Στο Συνέδριο των Βερσαλλιών του 1919 οι ηττημένοι Γερμανοί επικαλέστηκαν τα ευρήματα του προϊστοριολόγου Γουστάβου Kossinna στη Βαλτική για να εξηγήσουν το ιστορικό δικαίωμά τους να κατέχουν την Πολωνία και τα γύρω εδάφη που το γερμανικό φύλο «κατείχε» από την παγετώδη εποχή. Το ιδεολόγημα δεν αποτέλεσε μια «αθώα» πλάνη αν κρίνουμε εκ του αποτελέσματος: ο Kossinna πρόσφερε, κι όταν ο ίδιος είχε πια πεθάνει, το «επιστημονικό» άλλοθι της εισβολής στην Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία αφού οι Ναζί επικαλέστηκαν τη διασπορά «γερμανικών» αγγείων για να επέμβουν στρατιωτικά στις γειτονικές χώρες ώστε να «απελευθερώσουν» τα εκατομμύρια των «ομοεθνών». Αντίστοιχα, οι Ιταλοί αρχαιολόγοι συνέδεσαν την Μεγάλη Ιταλία με τις ανασκαφές τους στις ρωμαϊκές επαρχίες της Λιβύης και την αυτοκρατορική περίοδο της Ρώμης με τον μουσολινικό φασισμό. Με το ίδιο επιχείρημα οι Ιταλοί διεκδικούσαν μερίδιο στην Μικρά Ασία. Γνωρίζοντας πως τα εκεί οικοδομήματα της ρωμαϊκής περιόδου με τα πολλά σπαράγματα επιγραφών προς το *conventus civium Romanorum* ήταν περισσότερα απ' όσα μπορούσε να δει κανείς στην Ιταλία, και πως οι ρωμαϊκές στρατιές είχαν υψώσει στην Άγκυρα το «Ναό της Ρώμης και του Αυγούστου» με εγχάρακτα τα *Res Gestae* του αυτοκράτορα Οκταβιανού, πραγματοποιούσαν ανασκαφές το 1919 σε τάφους της Αλικαρνασσού θορυβώντας το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών για τα ευρήματα που μεταφέρονταν στη Ρώμη. Οι Γάλλοι συνέδεαν την Μικρά Ασία με την εθνική ιστορία τους ανασκάπτοντας την Φώκαια —μητρίδα της Μασσαλίας— και επικαλούμενοι τον γαλάτη βασιλιά Τεκτόσαγες που είχε ιδρύσει πρωτεύον φυλετικό κέντρο στην περιοχή της Άγκυρας. Επικαλούνταν και την εκπολιτιστική επίδραση των Γάλλων στους «βάρβαρους Οθωμανούς», όπως έγραφε ο Φελίξ Σαρτιώ, από την περίοδο που ο Φραγκίσκος Α΄ συμμάχησε με τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή¹².

Στην ελληνική «Μεγάλη Ιδέα», που πρακτικά σηματοδοτείται με την απόβαση της I Μεραρχίας του Α΄ Σώματος Στρατού στην Πούντα το πρωί της 2ας Μαΐου 1919 με την ονομασία «Στρατός Κατοχής Σμύρνης» όπως αναφέρει η έκδοση της Ιστορίας Στρατού, τα αρχαία και βυζαντινά αρχαιολογικά κατάλοιπα θεωρούνταν προϊόντα των δυο *αμιγώς* ελληνικών αυτοκρατοριών, του Αλεξάνδρου και του Βυζαντίου. Οφείλουμε εδώ να επισημάνουμε πως ήδη από τον 19ο αιώνα οι Οριενταλιστές επεσήμαιναν πως η ναοδομία, η γλώσσα και η λατρεία στα μικρασιατικά παράλια αποτελούσαν κραυγαλέο παράδειγμα της υβριδικότητας του ανατολιακού κόσμου¹³, γνωστό και στους έλληνες λόγιους του 19ου αιώνα. Οι οποίοι ως τότε έγραφαν ανενδοίαστα για την «*αλλοτρίωση*» του αρχαίου ελληνισμού στην Ανατολή, ενός ελληνισμού όχι ισχυρότερου των άλλων εθνοτήτων της ούτε βιολογικά και πολιτισμικά αδιαφοροποίητο, μα «*εξατονήσαντα*» και «*συγχωνευθέντα* *πολλάκις εντός συνοίκων ισχυροτέρων*» μετά την εγκατάστασή του εκεί¹⁴. Ωστόσο τέτοιες εκδοχές αποσιωπούνταν στις δημοσιεύσεις του πρώιμου 20ού αιώνα —αν δεν δέχονταν

¹² Βλ. Παυλή 2014, 19-20, 24-25.

¹³ Παυλή 2014, 151-173.

¹⁴ Παπαρηγόπουλος 1886, στο Παυλή 2014, 36.

ισχυρή κριτική¹⁵. το αντίθετο θα σήμαινε έκπτωση του προβαλλόμενου ηγεμονικού ρόλου της Ελλάδας και των κυριαρχικών δικαιωμάτων της. Η Μεγάλη Ιδέα υποχρέωνε τους Έλληνες αρχαιολόγους να χαρακτηρίζουν «εθνικά» τα μνημεία ανεξαρτήτως της δημόσιας αρχής που τα είχε χρηματοδοτήσει και της διαφορετικότητας της προ-εθνικής πολιτικής συγκρότησης: μνημεία χετιτικά, φρυγικά, ελληνιστικά, ρωμαϊκά, βυζαντινά ελληνοποιούνταν, κι όπως και η εφημερίδα *Σκριπ* δημοσίευε, «*ό,τι ανευρέθη [κατά τις ανασκαφές] ήτο ελληνικό τον χαρακτήρα*»¹⁶. Ως ελληνικά τα μνημεία ελληνοποιούσαν το έδαφος και ως ελληνικό το έδαφος εθνοκοποιούσε τα μνημεία. Ακόμα και τα οθωμανικά κτίσματα ελληνοποιούνταν. Ο βυζαντινολόγος Γεώργιος Σωτηρίου, προς αποφυγή παρερμηνείας αφού η ύπαρξη των πάμπολλων τεμενών μπορούσε να δημιουργήσει ρωγμή στο επιχείρημα της *αμιγούς ελληνικότητας* της Μικράς Ασίας, γνωστοποιεί την «εθνική ταυτότητα» των τεχνιτών τους: η ανέγερσή τους δεν οφειλόταν στους «*Οθωμανούς, αυτόχρημα βαρβαρικά στίφη*» αλλά «*κατά το πλείστον*» από τους «*κατέχοντας τότε τα σκήπτρα του πολιτισμού ελληνικούς πληθυσμούς*» —*συνεπώς και τα τουρκικά μνημεία ήταν ελληνικά*¹⁷. Με παρόμοια «λογική» ο καθηγητής Οικονομικών Ανδρέας Ανδρεάδης είχε ελληνοποιήσει τους σιδηροδρόμους μετά την επίσκεψή του στη Σμύρνη: το ότι ανήκαν σε αγγλική εταιρεία αποτελούσε εξωτερικό γνώρισμα: εφόσον εργάζονταν σε αυτούς Έλληνες, ήταν ελληνικοί¹⁸.

Τον κρίσιμο ρόλο που η κυβέρνηση ήλπιζε πως οι ανασκαφές θα διαδραμάτιζαν στην Μικρά Ασία μαρτυρά και το γεγονός πως δεν διέθετε ποσά για ανασκαφές ούτε καν σε πολυθρύλητες αρχαιολογικές θέσεις σαν τις Μυκήνες, την Ολυμπία και τους Δελφούς, τις οποίες ανασκαπταν ξένες αρχαιολογικές σχολές. Αντίθετα, προέβηκε σε μεγάλη διασπάθιση χρήματος για έρευνες και περισυλλογή ευρημάτων στην Ανατολή από το καλοκαίρι του 1921 μέχρι και τον Αύγουστο του 1922. Προτού παρατεθούν ενδεικτικά ποσά που δαπανήθηκαν από την Ελληνική Διοίκηση Σμύρνης ας δούμε την αγοραστική δύναμη των χρημάτων της περιόδου 1920-1922 από το κόστος των εντύπων, και μια ενδεικτική μισθολογική εικόνα σε Ελλάδα και Σμύρνη. Η ετήσια συνδρομή στο περιοδικό *Η Διάπλασις των Παιδών* κόστιζε 16 δραχμές και στο περιοδικό *Παιδική Χαρά* 20 δραχμές. Η αγορά μιας ημερήσιας εφημερίδας σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη κόστιζε 20 έως 30 λεπτά. Οι εφημερίδες στη Σμύρνη συνδέονταν με το τοπικό νόμισμα: οι *Αρμονία* και *Κόσμος* του 1921 κόστιζαν 2½ γρόσια (0,25 δραχμές), το ίδιο και η *L'Echo de France* του 1922¹⁹. Ένα κουπόνι εισφοράς του Οκτωβρίου του 1920 στον εκλογικό αγώνα της «*Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως*» (των συνασπισμένων κομμάτων, Εθνικοφρόνων, Συντηρητικό Κόμμα, Μεταρρυθμιστικό Κόμμα κλπ. πλην του ΣΕΚΕ που κατέβηκε αυτόνομα) κατά του κυβερνώντος κόμματος των Φιλελευθέρων, κόστιζε 5 δραχμές. Ο μισθός υπηρέτριας και υπηρέτη-θυρωρού σε Σχολή στην Αθήνα ήταν 60 και 70 δραχμές αντίστοιχα. Οι εποχικές καπνεργάτριες σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σέρρες και Καβάλα λάμβαναν ημερομίσθιο 3 έως 10 δραχμές και οι εποχικοί καπνεργάτες 10 έως 22 δραχμές. Στην πιλοποιεία, με την περιοδική ανεργία των 6 έως 9 μηνών, ο μέσος όρος του ημερομισθίου ήταν 15 δραχμές. Το 1921 το ημερομίσθιο του 66,7% των εργατριών στις επιχειρήσεις του ενδύματος ήταν 2 έως 6 δραχμές και των εργατριών των εργαστηρίων φακελοποιίας και κυτιοποιίας στην πλειοψηφία κυμαινόταν από 2 έως 4 δραχμές. Το ημερομίσθιο των εργατριών στα κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά κυμαινόταν από 2 έως 10 δραχμές, το ημερομίσθιο στον κλάδο του χαρτιού και των εκτυπώσεων κυμαινόταν από 5-6 δραχμές για τις γυναίκες και 10-18 δραχμές για τον άνδρα χειριστή των μεγάλων κυλινδρικών μηχανημάτων. Στις επιχειρήσεις του ενδύματος το 66,70% των εργατριών λάμβανε 2 έως 6 δραχμές ημερομίσθιο και το 24,40% 2 έως 4 δραχμές²⁰.

¹⁵ Βλ. περίπτωση Λάμπρου κατά Καρολίδη, και Λάμπρου κατά Τσουντα (στο Παυλή 2014, 159).

¹⁶ *Σκριπ* 20.7.1921.

¹⁷ Σωτηρίου 1920, δ', 59.

¹⁸ Ανδρεάδης 1909, 10.

¹⁹ Παυλή 2014, 72.

²⁰ Σαλίμπα 2002, 83, 94-96, 109, 114, 135, 237-8.

Στα ίδια περίπου ποσά, από 150 έως 240 δραχμές μηνιαίως, κυμάνθηκαν οι μισθοί των φυλάκων των αρχαιολογικών χώρων στην Μικρά Ασία διορισμένων από την Αρμοστεία, και αν πάμε και στην Καππαδοκία —παρότι το βιοτικό κόστος ήταν διαφορετικό από της Σμύρνης— μελέτες ιστορικών και προφορικές μαρτυρίες μας πληροφορούν για το εργασιακό καθεστώς της ως το 1924: ο μηνιαίος μισθός υπαλλήλου καταστήματος ήταν 10 δραχμές, το ημερομίσθιο εργάτη μεταλλείου 2 δραχμές, εργάτη οικοδομής 0,50 λεπτά και εργάτριας χωραφιού 0,20 έως 0,50 λεπτά —εφόσον δεν συνδυαζόταν σε είδος των παραγομένων ή άλλων προϊόντων²¹.

Στον αντίποδα βρίσκονταν οι υψηλές δαπάνες του Αρχαιολογικού τμήματος της Αρμοστείας Σμύρνης. Ο Αρμοστής γνώριζε το αυτονόητο, πως ευρισκόμενοι οι ελληνορθόδοξοι της Σμύρνης ανάμεσα σε πολλές γλώσσες και κουλτούρες τελούσαν υπό τη διαδικασία «εθνικής διαμόρφωσης», συνεπώς τη διατυπωμένη επιθυμία του να δημιουργηθεί ο «*τρίτος και τέταρτος πολιτισμός εν Ανατολή δια της επεκτάσεως της Ελλάδος εις την Μ. Ασίαν*»²² θα υλοποιούσε όχι μόνο η εξαγωγή των ιμπεριαλιστικών οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων στην κατεχόμενη περιοχή αλλά και η επιβολή ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού μοντέλου. Έτσι, το πανεπιστημιακό ίδρυμα στη Σμύρνη, η διατυπωμένη επιθυμία του Βενιζέλου για «*την ζωηροτέραν απόδειξιν του Ελληνικού πολιτισμού εν Μικρά Ασία*»²³ που θα στεγαζόταν στο ημιτελές κτηριακό συγκρότημα του λόφου Μπαχρή Μπαμπά, με τις δεκάδες αίθουσες που προορίζονταν από τους Οθωμανούς για σχολείο, θα διασκευαζόταν στα πρότυπα του ελληνικού *imperium*: θα αποκτούσε πρότυπο αρχαιοελληνικού τύπου και πρόσβαση πλαισιωμένη με δωρικούς κίονες και αγάλματα του Απόλλωνα και της Αθηνάς σε δυο υψίκορμους στύλους στην κεντρική είσοδο που θα παρέπεμπαν στο κτίριο της Ακαδημίας των Αθηνών. Η γαλλική εφημερίδα *Le Temps* είχε επαινέσει ως πολιτικά έξυπνη κίνηση το γεγονός ότι το Ελληνικό Πανεπιστήμιο θα περιλάμβανε μουσουλμανικό ιεροδιδασκαλείο «*προς μόρφωσιν Μουφτήδων και Ιεροδικαστών*»²⁴: η Αρμοστεία ήθελε «*δια πολιτικούς λόγους να προσλάβη με το μέρος της τας ισλαμικάς ομάδας ας εκαλείτο όπως διοικήση και συνεπώς περιποιήθη αυτάς*»²⁵. Δεκάδες χιλιάδες δραχμές προορίζονταν για την αγορά βιβλίων και εργαστηριακών οργάνων που από την Ευρώπη θα εισέρρεαν στο ίδρυμα ώστε να μετατραπεί σε πρότυπο πανεπιστήμιο από τη Βαλκανική ως την Μικρά Ασία, και στη σύμβαση του οργανωτή του πανεπιστημίου μαθηματικού Κωνσταντίνου Καραθεοδωρή εγκρίθηκε μισθός 4 χιλιάδων δραχμών (εκτός από το ημερήσιο επίδομα σε περίπτωση υπηρεσιακής μετακίνησης). Το πολυδάπανο ενδιαφέρον για ένα αναμφίβολα σημαντικό πανεπιστημιακό ίδρυμα στην Ιωνία δύσκολα θα μπορούσε να εκληφθεί ως έγνοια της κυβέρνησης για την παιδεία: στην Ελλάδα μόλις το 1 στα 10 παιδιά έφτανε ως το γυμνάσιο και τα μισά από αυτά ολοκλήρωναν μόνο τις πρώτες τάξεις του δημοτικού²⁶. Η σημαντική «Οικιακή και Επαγγελματική Σχολή της Ενώσεως των Ελληνίδων» στην Αθήνα, η οποία προσέφερε την απαραίτητη τεχνογνωσία για τον βιοπορισμό στις γυναίκες των λαϊκών τάξεων και των μικρομεσαία στρωμάτων, δηλαδή της πλειοψηφίας, με μαθήματα γυναικείας τέχνης αλλά και εξασφάλιση επαγγέλματος που σχετιζόταν με τον δημόσιο τομέα (δακτυλογράφοι - στενογράφοι), από το 1910 μέχρι το 1925 επιχορηγούνταν από το Δημόσιο με το σταθερό και μη αναπροσαρμοζόμενο ποσό των 5000 δραχμών ετησίως²⁷.

Ανασκαφές εκτελέστηκαν στο αρχαϊκής περιόδου νεκροταφείο των Κλαζομενών και στην ελληνιστική-ρωμαϊκή εγκατάσταση στο Μαραθονήσι (Άγιο Ιωάννη) από τον έφορο αρχαιοτήτων Γεώργιο Οικονόμο, στην παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Ιωάννη του

²¹ Παυλή 2014, 188 §136.

²² Ροδάς 1950, 122.

²³ Έκθεσις περί της οργανώσεως του Παν/μίου Σμύρνης (Ε.Λ.Ι.Α).

²⁴ Έκθεσις περί της οργανώσεως του Παν/μίου Σμύρνης (Ε.Λ.Ι.Α).

²⁵ *Le Temps*, 12.9.1921.

²⁶ Γεωργίου 1945, 106.

²⁷ Σαλίμπα 2002, 234, 239.

Θεολόγου στην Παλαιά Έφεσο από τον έφορο βυζαντινών αρχαιοτήτων Γεώργιο Σωτηρίου και στη ρωμαϊκή Νύσσα από τον έφορο αρχαιοτήτων Κωνσταντίνο Κουρουνιώτη, τμηματάρχη του Αρχαιολογικού τμήματος Αρμοστείας της περιόδου 1921-1922 του οποίου ο μισθός ήταν επίσης υψηλός για την εποχή, 2500 δραχμές²⁸. Οι ανασκαφές διήρκεσαν ενάμιση μήνα το πρώτο καλοκαίρι (1921) και λιγότερο από ένα μήνα το δεύτερο καλοκαίρι (1922). Δεν θα αναφερθούμε εδώ σε παραδείγματα από τις σκόπιμες παρερμηνείες του ρόλου και της προέλευσης των ευρημάτων, τα οποία «εκβιάζονταν» να εκπληρώσουν προσδοκίες και χρησιμολογίες τοποθετούμενα σε αντιπαραθετικό πλαίσιο με τον «προαιώνιο» εχθρό· θα περιοριστούμε στην ενδεικτική παράθεση ποσών που δαπανήθηκαν στον «εθνικό» σκοπό.

Η ανασκαφή στις Κλαζομενές και στο Μαραθονήσι χρηματοδοτήθηκε με 10 χιλιάδες δραχμές από το Κεντρικό Ταμείο της Αρμοστείας²⁹, όσο και η ανασκαφή στη Νύσσα³⁰. Άλλες 10 χιλιάδες διατέθηκαν στον Γ. Σωτηρίου, ο οποίος στην ανασκαφή της βασιλικής που είχε υψώσει ο Ιουστινιανός στην Έφεσο έβλεπε την «*ανασύσταση της Βυζαντινής ημών Αυτοκρατορίας*»³¹. Επειδή το ποσό του τελευταίου δαπανήθηκε στις 23 πρώτες ημέρες σε αγορές, ενοικιάσεις υλικών και σε υψηλές αμοιβές (λ.χ. ο επιστάτης αμειβόταν με 27 δραχμές την ημέρα), η Αρμοστεία του έστειλε επιπλέον 7 χιλιάδες για να συνεχίσει την ανασκαφή και του προμήθευσε Τούρκους και Έλληνες από τις φυλακές της Σμύρνης και της Μαγνησίας οι οποίοι εργάζονταν «*αντί της διατροφής αυτών και λογικού ημερομισθίου*»³²: 2 δραχμές ημερομισθίο σε αντίθεση με τους προηγούμενους εργάτες που αμείβονταν με 20 δραχμές την ημέρα³³. Στις ανασκαφές εργάζονταν και αιχμάλωτοι πολέμου τους οποίους προμήθευε η Στρατιά Μικράς Ασίας. Δεν αμείβονταν και προσκολλούνταν στους λόχους της περιοχής για να διατρέφονται, όπως οι εργάτες του Σωτηρίου στην Παλαιά Έφεσο το καλοκαίρι του 1921 και οι εργάτες του Κουρουνιώτη στη Νύσσα το 1922³⁴.

Σύμφωνα με την επείγουσα επιστολή που το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Αρμοστείας έστειλε στο Συμβούλιο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας την επόμενη άνοιξη ήταν αναγκαίο να αρχίσουν ξανά οι ανασκαφές και καλούνταν να προσέλθουν στις θέσεις τους «*οι προς τούτο εντεταλμένοι έφοροι αρχαιοτήτων*». Για τη δεύτερη περίοδο των ανασκαφών του Γ. Οικονόμου εκδόθηκε ένταλμα 10 χιλιάδων δραχμών³⁵. Ένταλμα 10 χιλιάδων δραχμών εκδόθηκε και για την δεύτερη περίοδο των ανασκαφών του Γ. Σωτηρίου, ο οποίος όμως ζήτησε 15 χιλιάδες δραχμές³⁶. Οι λίγες μέρες του Αυγούστου που ο Κωνσταντίνος Κουρουνιώτης μετέβη στη Νύσσα για «*μικρά εργασία*», όπως την αποκάλεσε, πιστώθηκαν με 4 χιλιάδες δραχμές³⁷. Να σημειωθεί πως το 1922 που δαπανώνται τα παραπάνω ποσά συμπίπτει με την κορύφωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα που είχε εκβάλλει στη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος, ένα αναγκαστικό δάνειο ώστε να «*καταστή δυνατή η επί τινος μήνας συνέχιση της εκστρατείας*»³⁸.

Εκτός έδρας εργασίες επίσης πληρώνονταν αδρά. Ο Κουρουνιώτης για την παραμονή του στην Πέργαμο επί ένα μήνα την άνοιξη του 1921, επιβλέποντας τη μετατροπή της υστερορωμαϊκής βασιλικής σε μουσείο, έλαβε αποζημίωση 1000 δραχμές και ο κλητήρας της

²⁸ Υπηρεσιακή Αλληλ/φία Γενικής Διοικήσεως Σμύρνης (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

²⁹ Ο Ύπατος Αρμοστής της Ελλάδος εν Σμύρνη, Ιούλιος 21 (Αρχείο Αρχαιολογικής Εταιρείας).

³⁰ Οικονομικόν Δ/ντήν, εν Σμύρνη Σεπτέμβριος 1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

³¹ Παυλή 2014, 113-116.

³² Κουρουνιώτης 1924, 227.

³³ Τηλεγράφημα 26.8.1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

³⁴ Παυλή 2014, 131 & Επιστολή προς την Επιμελητεία Στρατιάς Μ. Ασίας, Ιούλιος 1922 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

³⁵ Ελληνική Διοίκησης Σμύρνης, Τμήμα αρχαιοτήτων, Απρίλιος 1922. Προς το Συμβούλιον της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ο Ύπατος Αρμοστής Α. Στεργιάδης, (Εθνικό Αρχείο Μνημείων)

³⁶ Εφορεία Χριστιανικών - Μεσαιωνικών αρχαιοτήτων, Αθήνα 27.9.21, Προς το Υπ. Εκκλησιαστικών, Τμήμα Αρχαιολογικόν, Ευπειθέστατος Γ. Σωτηρίου (Αρχείο Βυζαντινού Χριστιανικού Μουσείου).

³⁷ Προς τον κ. Ύπατον Αρμοστήν, Μάρτιος 1922, Κ. Κουρουνιώτης (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

³⁸ Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού 1960, 3-4.

Αρμοστείας, τον οποίο είχε πάρει μαζί του, 300 δραχμές αποζημίωση για την εκτός Σμύρνης παραμονή του —εκτός από τον καθιερωμένο μισθό τους και τα οδοιπορικά³⁹.

Καθώς προϊστάμενοι των στρατιωτικών μονάδων πληροφορούσαν το Αρχαιολογικό τμήμα με πειστικές επιστολές πως από χωριά και κωμοπόλεις που διέρχονταν ή στάθμευαν συναντούσαν «εγκαταλελειμμένα ή χρησιμοποιούμενα από τους χωρικούς αρχαία Ελληνικά ανάγλυφα και επιγραφές», τους δόθηκε εντολή να πραγματοποιούν ανασκαφές στην ενδοχώρα. Ο στρατός, παρότι καταπονημένος και με ελάχιστες εφεδρείες στο εκτενές μέτωπο των 500 χιλιομέτρων, εκτελούσε και ανασκαφές, περισυλλέγοντας αρχαιότητες των ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων. Αξιωματικοί που «επέβλεπαν» τη διαδικασία και πολεμικοί ανταποκριτές ερμήνευαν απλοϊκά τα ευρήματα βλέποντας σε αυτά διάσημους «προγόνους», από τον Περικλή και τον Μεγαλέξανδρο ως τον Μεγάλο Κωνσταντίνο, καταγγέλλοντας μάλιστα σε άρθρα την αμέλεια που είχε επιδείξει η (βενιζελική) κυβέρνηση για την «διάσωση» των «προγονικών» αρχαιοτήτων και τη μεταφορά τους στο «Εθνικόν Μουσείον» (της Αθήνας). Ο Κουρουνιώτης, ο οποίος δεν συμμεριζόταν «πάντοτε την γνώμην και τον ενθουσιασμόν των στρατιωτικών δια τας ανακαλύψεις αυτάς [...] οι οποίοι φυσικά δεν εγνωρίζαν τας εργασίας», περιόδευσε τον Μάιο του 1922 στην ενδοχώρα για να κάνει προσωπική αποτίμηση των συλλεχθέντων αντικειμένων και να υποδείξει όσα θα στέλλονταν στη Σμύρνη και στα Μουδανιά⁴⁰. Επιστρέφοντας από την περιοδεία έστειλε στη Διεύθυνση Οικονομικού το δελτίο «Κόστος του Ταξιδιού στις στρατιωτικά κατεχόμενες χώρες». Για το οδοιπορικό του επί 40 ημέρες αποζημιώθηκε με 54 δραχμές την ημέρα ενώ ο βοηθός του επιμελητής αρχαιοτήτων με 27 δραχμές την ημέρα⁴¹, έλαβαν δηλαδή συνολικά 3240 δραχμές πλην του καθιερωμένου μηνιαίου μισθού τους που ανερχόταν σε 3700 δραχμές. Στο παραπάνω ποσό δεν συμπεριλαμβάνονταν αχθοφορικά και εισιτήρια για τρένα και άμαξες, στα οποία επίσης δαπανώνταν μεγάλα ποσά. Το κόστος ενός εισιτηρίου Α΄ θέσης Πειραιά-Σμύρνης με το ατμόπλοιο «Ευστράτιος» στοίχιζε 225 δραχμές, ο Οικονόμος ωστόσο έλαβε για το εισιτήριο της επιστροφής του 500 δραχμές. Ανάλογα ποσά διατίθονταν και για μετακινήσεις στο εσωτερικό της χώρας με τρένο. Ο βοηθός του Κουρουνιώτη εισέπραξε 400 δραχμές για τη μετάβαση με τρένο στο Ουσάκ, 200 χλμ. από τη Σμύρνη. Για τα οδοιπορικά του Κουρουνιώτη στη Σκάλα Βουρλών και Έφεσο (35 και 81 χιλιόμετρα από τη Σμύρνη αντίστοιχα), όπου οι χώροι ανασκαφής των άλλων δυο αρχαιολόγων, καταβλήθηκαν 300 δραχμές⁴².

Οι δημοσιεύσεις των πορισμάτων των αρχαιολογικών ανασκαφών του 1921 χρηματοδοτήθηκαν με 15 χιλιάδες δραχμές⁴³. Η περιφράξη των αρχαιολογικών χώρων της Περγάμου και της Εφέσου από εργάτες-αιχμαλώτους, και ο καθαρισμός τους από δένδρα, θάμνους και αγριόχορτα χρηματοδοτήθηκαν το 1921 με 17 χιλιάδες δραχμές⁴⁴. Την άνοιξη του 1922 κρίθηκε αναγκαίο να επαναληφθεί ο καθαρισμός. Δαπανήθηκαν 3400 και 4 χιλιάδες δραχμές αντίστοιχα.

Τον πρώτο χρόνο που ευρήματα ανασύρονταν κατά την εκτέλεση δημόσιων έργων στέλλονταν απευθείας στην Ευαγγελική Σχολή αλλά ο εντατικότερος ρυθμός συλλογής τους τα επόμενα χρόνια οδήγησε στην πρόχειρη τοποθέτησή τους σε σχολεία και αυλές δικαστηρίων⁴⁵ ωστόσο διαμορφωθούν νέοι χώροι προσωρινής ή μόνιμης φύλαξης των

³⁹ Ύπατη Αρμοστεία της Ελλάδος, ο Δ/ντής των Οικονομικών, Κ. Σαμαράκης, Σεπτέμβριος 1921 & Υπηρεσιακή Αλληλ/φία Γενικής Διοικήσεως Σμύρνης (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁴⁰ Κουρουνιώτης 1924, 393 & Προς τα Σώματα Στρατού & Μερ/χίας, Μερ/χίαν Ιππικού, Στρατ. Διοικήσεις, Βάσεις Μουδανίων, Σμύρνης, Μάιος 1922. Ο Διοικητής Σ. Μ. Ασίας Αν. Παπούλας (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁴¹ Υπηρεσιακή Αλληλ/φία Γενικής Διοικήσεως Σμύρνης (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁴² Παυλή 2014, 73, 93.

⁴³ Ελληνική Διοίκησης Σμύρνης, Αρχαιολογικόν τμήμα, Οκτώβριος 1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁴⁴ *Εστία* 13.10.1921 & Ύπατη Αρμοστεία της Ελλάδος εν Σμύρνη, Ιούνιος & Οκτώβριος 1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁴⁵ Κουρουνιώτης 1924, 1-3.

ευρημάτων. Ενδεικτικά, για τη διαρρύθμιση ενός μικρού τεμένους στην Παλαιά Έφεσο σε χώρο συγκέντρωσης των ευρημάτων της ανασκαφής του Σωτηρίου δαπανήθηκαν 2 χιλιάδες δραχμές⁴⁶ και η διαρρύθμιση της υστερορωμαϊκής βασιλικής της Περγάμου σε μουσείο κόστισε 3 χιλιάδες συν 1000 δραχμές η αγορά επίπλων που θα τοποθετούνταν στο νεο-διαμορφωμένο χώρο.

Ανταποκρινόμενο άμεσα το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης στις ανάγκες του Αρχαιολογικού τμήματος της Αρμοστείας έστειλε φωτογράφους στην Μικρά Ασία κι όπου ήταν ανέφικτη η ανάσυρση των ευρημάτων έστειλε τεχνίτες εκμαγείων από το Μουσείο της Αθήνας, όπως στην περίπτωση της σαρκοφάγου με παραστάσεις Ερώτων και Νικών, καρπών και άνθεων, η οποία εντοπίστηκε σε στενή και σκοτεινή κρύπτη κάτω από τη βιβλιοθήκη του Κέλσου στην Έφεσο⁴⁷.

Για τις ανασκαφές στις Κλαζομενές και στην Παλαιά Έφεσο η βασιλική οικογένεια χορήγησε 10 χιλιάδες δραχμές στην εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, στην οποία εξάλλου προέδρευε. Δεν έλειπαν τα αντίδωρα. Όταν το 1921 ο διάδοχος Γεώργιος επισκέφτηκε την Έφεσο ζήτησε μια κλαζομενιακού τύπου σαρκοφάγο για τη συλλογή του. Το αίτημά του ικανοποιήθηκε πάραυτα: όπως το σημείωμα του Κουρουνιώτη προς τον Αρμοστή διευκρίνιζε, «*τοιαύται σαρκοφάγοι είνε πολύ κοιναί εν Μικρά Ασία, και δια τα μουσεία μας δεν θα ήτο ζήτημα η δωρεά ταύτης εις τον Διάδοχον*»⁴⁸. Πάντως η κλαζομενιακού τύπου σαρκοφάγος που η οικογένεια Σεφεριάδη από τα Βουρλά είχε στη συλλογή της φαίνεται δεν ανήκε στις «*κοινές στην Μ. Ασία*» αφού η Αρμοστεία διέθεσε 4500 δραχμές για να την αγοράσει⁴⁹. Αλλά κι αν η Αρμοστεία αναγνώριζε στους επιφανείς Μικρασιάτες το δικαίωμα και να κατέχουν⁵⁰ και να πωλούν αρχαιότητες, μάλιστα αντί υψηλού αντιτίμου, απέτρεπε την αρχαιοκαπηλία στην ευτελέστερή της μορφή: ο μπαλωματής που πουλούσε αρχαία λυχνάρια και χάλκινα νομίσματα, «*άνευ αξίας*» σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ειδικών, συνελήφθη και οδηγήθηκε στο αστυνομικό τμήμα της Παλαιάς Εφέσου⁵¹.

Το ελληνικό αίτημα για κυριαρχία στην Ανατολή τιθόταν στο όνομα ολόκληρου του πολιτισμένου κόσμου που απευχόταν την επικράτηση των «βαρβάρων» και σε αυτή τη βάση «αιτιολογούνταν» οι υψηλές δαπάνες. Η διακίνηση των ιδεολογημάτων γινόταν εκ του ασφαλούς από ένα πολιτικό σύστημα που είχε οργανώσει την εκστρατεία, είχε συμφέροντα από αυτή και είχε και τα μέσα να της αποδίδει πατριωτικό χαρακτήρα, προτρέποντας «*να μη φεισθώμεν ουδεμίας θυσίας, όπως φανώμεν εις το ύψος της μεγάλης μας αποστολής απέναντι του Θεού και του Έθνους*». Εκκλησία, πολιτικοί, πανεπιστημιακοί και αστικός Τύπος εξαπέλυαν την προπαγάνδα των μνημείων και της ιστορίας με κατάλληλα επιλεγμένες λέξεις που μεθόδευαν το επιθυμητό παιδευτικό-εκπαιδευτικό αποτέλεσμα, δίνοντας τον ιδεολογικό βηματισμό στην κοινωνία, εθνικές αξίες και αισθητικές αντιλήψεις που κάλυπταν τους οικονομικούς στόχους της εκστρατείας αφού η «ελληνοποίηση» της Ανατολής νομιμοποιούσε και τη διεκδίκηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της. Ο επιχειρηματικός κόσμος το παραδεχόταν: για να «*επιβληθή [η Ελλάδα] εν τη Ανατολή και [να] καταστή ο τηλαυγής φάρος της προόδου και του εκπολιτισμού*» η «*οδός του καθήκοντος*» περνούσε από την διεξαγωγή «*μέγα αγώνα και επί άλλου πεδίου, του οικονομικού*». Που θα αποζημίωνε τους «*αγώνας και τας θυσίας των Ελλήνων Βιομηχάνων [...]* [πρέπει] να νικήσωμεν, επικρατούντες [και] οικονομικώς εν τη Εγγύς Ανατολή»⁵². Εξάλλου πέρα από τις πυκνές δημοσιεύσεις του Ριζοσπάστη και τις προκηρύξεις του ΣΕΚΕ από την αρχή του πολέμου, και φιλοβασιλική

⁴⁶ Υπατη Αρμοστεία της Ελλάδος εν Σμύρνη, Απρίλιος 1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁴⁷ Βλ. Παυλή 2014.

⁴⁸ Ελληνική Διοίκησης Σμύρνης, 1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁴⁹ Ελληνική Διοίκησης Σμύρνης, Αρχαιολογικόν τμήμα, Οκτώβριος 1921 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁵⁰ Σύμφωνα με έγγραφο της Αρμοστείας/Διεύθυνσης Οικονομικών οι αρχαιότητες που εντοπίστηκαν το 1920 στο βρετανικό ατμόπλοιο Glenative κατασχέθηκαν από το Λιμεναρχείο Σμύρνης και επιστράφηκαν «*εις τον κύριον αυτών Χεμαζιάκ Πισκουλιάν*» (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁵¹ Προς την Υπάτην Αρμοστείαν, Έφεσος, Μάιος 1920 (Εθνικό Αρχείο Μνημείων).

⁵² Σηφάκης, Χατζηιωάννου 1921, 90, 150.

εφημερίδα —η ίδια που είχε καλωσορίσει τη «δικαία αποκατάσταση του Εστεμμένου μάρτυρος» το 1920— θα καταγγείλει την προέλαση στην Άγκυρα, πως εξυπηρετούσε τις «μπεριαλιστικές ουτοπίες μιας τάξεως που εξαρτά τα συμφέροντά της από τη μεγέθυνση του κράτους»⁵³.

Πέρα από αυτό που σήμερα ευκολότερα κατανοούμε, πως οι εθνικές ταξινομήσεις αρχαιοτήτων σε εποχές πολιτισμικής υβριδικότητας είναι αυθαίρετες έως επικίνδυνες κοινωνικά και πολιτικά, και πως τα ευρήματα αξιοποιήθηκαν για να αποδώσουν μια αίσθηση συνέχειας και αιωνιότητας στη διεκδίκηση του ετεροτοπικού χώρου του έθνους, όταν η εκστρατεία είχε τελειώσει ακόμα και αξιωματικοί θα παραδεχτούν πως η επίκληση στα μνημεία και στο ιστορικό κριτήριο είχε αποτελέσει επιχείρημα ανεπαρκές. Γράφει ο συνταγματάρχης Αμπελάς: «Κι αν κάποτε Έλληνες είχαν κατοικήσει εδώ, αφού τις τελευταίες χιλιετίες κατοικούν άλλοι λαοί, αυτοί έχουν αποκτήσει εθνικά δικαιώματα. Αλλιώς ας διεκδικούσαμε και τον Καύκασο και την Κολχίδα από όπου οι πρωτοέλληνες εξόρμησαν. Όσο για τα μάρμαρα με τις ελληνικές επιγραφές και τους ερειπωμένους ναούς, αυτά αποτελούσαν ασθενείς δικαιολογίες του συνεχιζόμενου πολέμου προς τον μαχόμενο ελληνικό λαό»⁵⁴.

Βιβλιογραφία

- Αγραντώνη, Χριστίνα, «Εξαρση και Κρίση. Η οικονομία της περιόδου 1909-1922». Στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, 6ος τόμος, Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα 2003.
- Αμπελάς, Δημήτριος, *Η Κάθοδος των Νεωτέρων Μυρίων, 401π.Χ., 1922 μ.Χ.*, Ιστορικά Εκδόσεις: Αθήνα (1937), ³1967.
- Ανδρεάδης, Ανδρέας, *Η Μικρά Ασία και ο Ελληνισμός*, Τύποις “Πανελληνίου Κράτους”: Εν Αθήναις 1909.
- Ανεστίδης, Στ., «Οικονομική ζωή και μετανάστευση». Στο: «Η Συνασός της Καππαδοκίας», *Καθημερινή - Επτά Ημέρες* 27.5.2001.
- Γεωργίου, Βάσος, *Η εξαθλίωση του λαού και ο πλούτος της χώρας*, Εκδόσεις Μαρή & Κορόντζη: Αθήνα 1945.
- Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού (έκδοσις), Γενικόν Επιτελείον Στρατού, *Η Εκστρατεία εν την Μικρά Ασίαν, 1919-1922*, Αθήνα 1957.
- Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού (έκδοσις), Γενικόν Επιτελείον Στρατού, *Η Εκστρατεία εν την Μικρά Ασίαν, 1919-1922*, τόμος 6, Αθήνα 1960.
- Κορδάτος, Γιάνης, *Αρθρογραφίες στην ΚΟΜΕΠ 1921-1924*, Συλλογή: Αθήνα 2009.
- Κουρουνιώτης, Κωνσταντίνος, «Ανασκαφή εν Νύση τη Επί Μαιάνδρω 1922». Στο: *Ελληνικά Ανασκαφαί εν Μικρά Ασία, Αρχαιολογικόν Δελτίον του Υπουργείου των Εκκλησιαστικόν και της Δημόσιας Εκπαιδύσεως, τεύχ. 1-3, τόμ. 7, 1921/22*, Εστία: Αθήνα 1924.
- Κουρουνιώτης, Κωνσταντίνος, «Το Έργον της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας εν Μικρά Ασία». Στο: *Παράρτημα του Αρχαιολογικόν Δελτίου 1921/22, Αρχαιολογικόν Δελτίον 7*, Εστία: Αθήνα 1924.
- Κουρουνιώτης, Κωνσταντίνος, «Αρχαιολογικόν Ταξείδι εις Μ. Ασίαν, Από Ουσάκ (Τημένον Θήραι) εις Ισικλή (Ευμένεια)». Στο: Δροσίνης Γ., *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος 1925*, Σιδέρης/Εστία: Αθήναι 1924.
- Κωστόπουλος, Τάσος, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση 1912-1922*, Βιβλιόραμα: Αθήνα 2007.
- Μητροφάνης, Γιώργος, «Τα δημόσια Οικονομικά. Οικονομική Ανόρθωση και πόλεμοι 1909-1922». Στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, 6ος τόμ. Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα 2003.

⁵³ Παυλή 2014, 47.

⁵⁴ Αμπελάς ³1967, 45-46.

- Παυλή, Καλλιόπη, *Εισ το Όνομα του Πολιτισμού. Η ιδεολογία των ανασκαφών στη Μικρά Ασία κατά την μικρασιατική κατοχήν υπό της Ελλάδος (1919-1922)*, Ισνάφι: Ιωάννινα 2014.
- Πρινωτάκης Παντελής, *Ατομικόν Ημερολόγιον, Μικρά Ασία 1919-1922*, Εστία: Αθήνα 1998.
- Ροδάς, Μιχαήλ, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία (1918-1922)*, εισαγ. Άλκη Ζαφειρόπουλου, βιογραφ. Γ. Φτέρη - Β. Ηλιάδη, τυπογραφία Κλεισιούνη: Αθήνα 1950.
- Σαλίμπα, Ζιζή, *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922)*, ΚΝΕ ΕΙΕ: Αθήνα 2002.
- Σηφάκης Ν., Χατζηιωάννου Ι., *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος, 1821-1921, Οικονομολογικά, "Σηφάκης & Χατζηιωάννου"*: Αθήνα 1921.
- Σωτηρίου, Γεώργιος, *Τα Χριστιανικά Μνημεία της Μ. Ασίας*, Σιδέρης: Αθήνα 1920.